

Het Gemerts Schepenprotocol - Deel II

Simon van Wetten

Bijna vierhonderd jaar geleden trad Jan Cluijtmans aan als secretaris van de Gemertse schepenen. Hij begon met het noteren van een geheugensteuntje. Het betrof een recept om groene was te maken. Met die was bewerkte hij het papier en gaf het de stevigheid en bestendigheid die wij, archiefvorschers, zo waarderen:

*Om gruen wasch te maecken: een pont van den besten geelwasch
een pont Rijnschen hars
een loot terpetijn
een loot Spaens graen*

Goed. De basis was was en het papier lag klaar om de eeuwen te trotseren. Maar een ander onontbeerlijk element in de uitoefening van het 'scrive-ampt' was de inkt waarmee al die belangrijke schepenbrieven aan het geprepareerde en daarmee nog geduldiger papier werden toevertrouwd. Welnu, ook daarvoor had de secretaris een recept. Een opmerkelijk recept! De inkt kende als ingrediënten: galnoten, gom, *coperoot* (zwavelzuur), een pot regenwater en.... **een pot goede inkt!**

Meester Jan Cluijtmans had z'n papier en een pot goeie inkt en kon aan het werk. Duizenden minuten - en zo'n minuut kostte soms wel een uur noeste schrijfarbeid - heeft hij in het Gemerts schepenprotocol genoteerd. De minuut was de originele akte. De belanghebbenden kregen een grosse, een afschrift mee naar huis. Daar werd de schepenbrief gekoesterd en goed bewaard. Het was immers het eigendomsbewijs van huis en hof en land, of een officiële schuldbekentenis van een ander; je had nog geld te goed.

Maar ook gewichtiger kwesties, van algemeen belang vinden we in de minuten terug. Een rechtstreekse bedreiging van de Gemertse onafhankelijkheid bijvoorbeeld:

Protest voor den borgemeester

Op heden, de 15e juni 1628, is voor ons, schepenen van Gemert, verschenen Antonis Jans Stanssen, tegenwoordig borgemeester van Gemert, en met hem Govaerdt Brants, schout van Gemert, verklarende dat op vrijdag, de 9e van de lopende maand, ten zijne huize, terwijl hij afwezig was, een brief is neergelegd door een onbekend manspersoon. Het betreft een gedrukt plakaat op het stuk van de stromen, rivieren, waterlopen, openbare straten en wegen voor het Kwartier van Den Bossche, gemaakt en uitgegeven op 8 februari jongstleden. De persoon heeft tegen Antonis' kinderen gezegd dat zij het papier aan hun vader moesten geven als hij thuiskwam.

Het lijkt niet wereldschokkend, maar men wilde in Gemert toch wel duidelijk maken dat dit papier nooit in ontvangst zou zijn genomen als Antonis Jan Stanssen thuis was geweest. Gemert was neutraal en hoorde niet bij de Meierij van Den Bosch. Vandaar dit duidelijke protest.

Die onafhankelijkheid maakte van Gemert een toevluchtsoord. De eerwaardige paters uit Den Bosch maakten dankbaar gebruik van de 'status aparte' der Commanderij. Sinds de val van hun stad, in 1629, werden de Bossche predikheren door de nieuwe machthebbers niet meer zo eerwaardig behandeld en konden ze maar beter aan de voet van een andere St. Janskerk neerstrijken.

Den eerwaardigen pater Reginaldus Lewardius, prior, met de andere paters der predikheren des convents van 's-Hertogenbossche, nu hun residentie hebbende binnen de vrije, neutrale heerlijkheid van Gemert, hebben verkocht aan de eerwaarde pater Lodowico Srockart als procurator der predikheren des convents van Antwerpen, de somma van 410 gulden, komende uit verlopen pachten en een rente van 6½ mud rogge. 12 september 1642

Het was vermoedelijk ook dezelfde politieke achtergrond - het veiligstellen



Het 17de eeuwse Predikherenklooster te Gemert aan het Binderseind. Olieverfschilderij van Peter van den Elsen naar Josua de Grave.

van neutraliteit, onafhankelijkheid en daarmee ook de katholieke religie - die ten grondslag lag aan het overnemen van de Gemertse pastorie.

Heer Niclaes Prinetus, Duitsordenspriester en pastoor tot Gemert, heeft in handen gesteld van de edele heer Caspar Ulrich, baron en vrijheer van Hoensbroeck en commandeur tot Gemert, de pastorie der vrije neutrale heerlijkheid Gemert, en zal daar geen recht meer op pretenderen.

11 mei 1637

(Heer Servatius Groessels, de pastoor van Haren, gaf op dezelfde dag ook zijn pastorie over aan heer Caspar Ulrich).

De vrije, neutrale positie had Gemert te danken aan haar status als Commanderie der Biesen Duitse Orde. Het kan dan ook niet anders dan dat de protocollen doordrenkt zijn met de aanwezigheid en bemoeienis van de Duitse ridders, meestal in de personen van de commandeur en de landcom-

mandeur. Zo bleek landcommandeur Godart Huyn van Geleen een ware geldschieder voor de Gemertse bevolking. Alleen al in de periode 1640-1643 leende de edele heer via tussenpersoon pastoor Johan Santfort en tegen een tarief van 5% aan vijftien Gemertenaren geld. Het ging dan om bedragen van zo'n 200 gulden, met uitschieters naar boven:

*Joost Henrick Laenen bekend van de edele heer Godaert Huyn, baron de Gleen en Wachtendonck, landcommandeur, de somma van 600 gulden ontvangen te hebben, in ruil voor een jaarlijkse rente van 30 Rinsgulden uit een huis, hof en erfenis bij Milschot neven erve der hoeve Ter Eijcken.
20 april 1640*

Een landcommandeur die bankiersactiviteiten ontplooidde. Dat lijkt uitzonderlijk, maar u en ik, speurneuzen als wij zijn, zien de volgende mededeling natuurlijk niet over het hoofd:

*Heer en meester Johan Santfort, pastoor alhier, ontvanger en opzichter der renten door onze landcommandeur zaliger Anstenraet uitgezet,
25 februari 1643*

Nader onderzoek, gecombineerd met het maken van een forse optelsom, wijst uit dat Van Geleens voorganger Emont Huyn van Anstenrade in de periode 1633-1636 maar liefst drieëndertig keer in de geldbuidel tastte en aan evenzoveel Gemertenaren 8100 gulden uitkeerde. Het rentetarief was steeds 5%. Niet echt opmerkelijk wanneer u weet dat in de voorafgaande eeuw de rente nooit lager dan 5% en nooit hoger dan 6% is geweest.

In vrijwel elke transportakte van onroerend goed komt de Duitse Orde om de hoek kijken als 'het Huijs van Gemert.' Daar moesten de grondcijnzen betaald worden die op heel veel percelen rustten. Meestal ging het om een stuiver of een 'blanck' en wat 'negenmennikens' (kleine, zilveren muntjes) en 'oortjes' (van die beduusde gezichtsuitdrukking die je krijgt als je de laatste hebt versnoept). In alle schepennotities tussen 1613 en 1669 is slechts één keer afgeweken van de term 'op 't Huijs van Gemert.' In 1641 wordt van de cijns op zes lopense teulland aan de Verrehei vermeld dat die betaald dient te worden "op 't Hoogen Huijse van Gemert." Het roept de herinne-

ring op aan de heren van Gemert en hun kasteel, nog maar zo pas en met zoveel trots teruggevonden en inmiddels onder een politiebureau weggestopt. Met het Hoogen Huijse van Gemert in 1641 is echter overduidelijk het kasteel van de Duitse Orde bedoeld. Dat was ook in alle opzichten hoog. Hoog in meters en er woonden hoge heren met hoge rechten.

En wat te denken van de aan een Oud Huijs aan de Merckte getimmerde 'hoogkamer' in de volgende akte. Waarom maakte de commandeur zich eigenlijk zo druk over die hoogkamer?

Alsoe processe was gerezen tussen de eerwaardige heer commandeur van Gemert heer Henrick van Holtrop ter eenre, en Henrick de Jegere ter andere zijde.

Het ging over het afbreken van de hoochcamere eertijds aan het oude huijs getimmerd, gekomen van Peeter de Cock, staande aan de Merckt naast het huis van Willem Jan Maessen. Daartegen opponeerde Henrick de Jegere. Overeengekomen wordt nu dat de hoochcamere zal blijven staan ten behoeve van Henrick de Jegere en diens nakomelingen. In ruil betaalt Henrick elk jaar op zondag na St. Lambertsdag een cijns van twee blanken. - 22 december 1614

Er werden wel meer processen gevoerd door de hoge heren der Duitse Orde. Dat leverde voor de Gemertenaren wel eens een douceurtje op:

Alsoe de hoogwaardige weledele heer Emont Huyn van Anstenraedt, landcommandeur, uit pure devotie heeft gegeven voor de dienst der kapel van Onze Lieve Vrouwe te Handel de somma van 100 goudgulden in specie, procederende van een amende (een boete) van 500 gulden waartoe te Keulen een advocaat genaamd Isacus Leusen uit Luik was veroordeeld omdat hij de landcommandeur had geïniureerd.

Olifanten werden anno 1640 nog niet in deze contreien gesignaleerd. Toch lijkt in de volgende akte sprake van de spreekwoordelijke mug die het tot zo'n kolossale dikhuid brengt:

Op heden, de 11e juli 1640, compareerde voor de edele heer Caspar baron

de Hoensbroeck, commandeur, en voor de schout, schepenen en secretaris van Gemert, Peter Hanricx. Hij verklaart dat het hem van harte leed doet dat hij delicten heeft gepleegd binnen dit dorp. Hem wordt gratie en pardon gegeven, mits hij onder ede verklaart de commandeur of zijn ingezetenen nimmer nog enig nadeel te berokkenen.

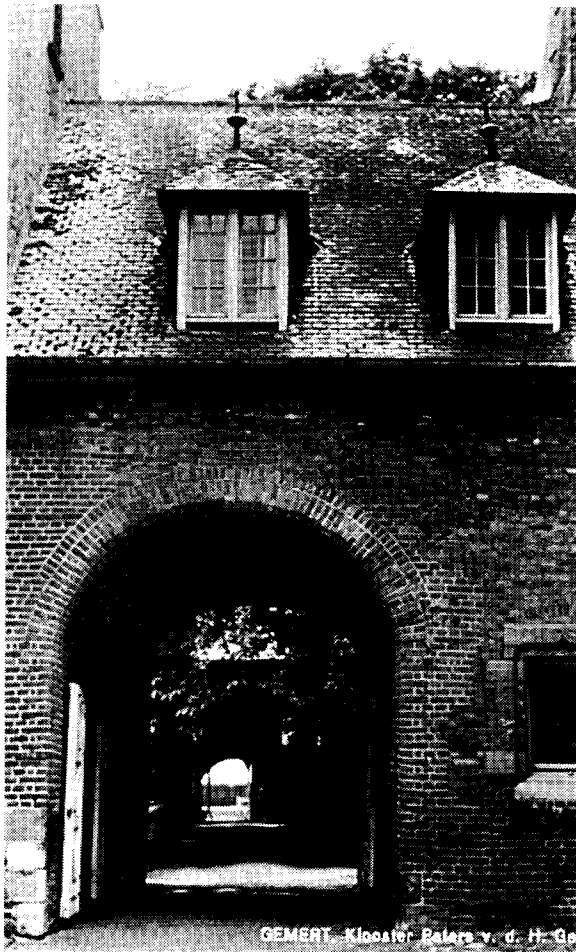
(Er was 'kwestie ende verschil' gerezen tussen deze Peter en Goossen Luenissen, die op Esdonk woonde. Goossen zou Peter vervelende dingen hebben nageroepen. Maar Goossen zegt zich van geen kwaad bewust te zijn. Integendeel, hij weet van Peter "louder vrome dingen te zeggen.")

En wat, of liever gezegd wie, komt er al niet kijken als er iets te doen is over het Kalfseeussel bij de poort van het kasteel:

*Wir, Emond Huyn van Anstenraedt, landcommandeur der Baleij Biessen, Johan von Hulsbergh, quandt schaloen zu St. Gielis binnen Achen, Emond van Ruijssenbergh zu Zierstorff, Willem von Cortenbach zu Bernssum, Dietherich von Lanschbergh zu Biessen in Collen, Johan van Eijnatten zu Gruijtraedt, Henrich Kolff von Veltehoven zu Ramersdorff, Johan Raith von Frenz zu Vucht und Henrich Halingh, pastor zu St. Andrey binnen Luditgh, capittularen der Baleij Biessen Teutsch Oirdens, thuen kundt hiermit auf aenhalten von Henrick von Holtrop, onze metbroeder, commandeur van Gemert, toegestaan te hebben 't Kalfseeussel aan der pforthen te ruilen voor de Schuijlsbempt als onderpand van een pacht van 2 mud rogge.
9 april 1617*

Aan al die serieuze zaken waarmee de commandeurs zich bezig hielden, voegen we er nog één toe: wijn.

Op heden, de 26e augustus 1637 is voor de schepenen verschenen de huisvrouw van Peeter Cottel, wijnkoopman te 's-Hertogenbosch, verklarende haar te hebben geadresseerd aan de heer commandeur alhier, die al sinds november 1634 een rekening heeft openstaan bij haar man van 92 gulden en negentieneneenhalve stuiver. De rentmeester van de commandeur meent dat er betaald is, maar de koopmansvrouw blijft dat ontkennen en zegt dat de wijnen aan de commandeur, en niet aan de rentmeester zijn geleverd, en dat zij zich daarom ook tot de commandeur richt.



In de verte de poort aan de buitengracht. Daarachter moet de Kalfseussel hebben gelegen

Ter geruststelling van degenen die de wijnnegotie een warm hart toedragen: de commandeur heeft betaald.

Religie

Dat de commandeurs regelmatig 'optraden' in de schepenakten moge duidelijk zijn. Een ander repeterend gegeven wordt gevormd door de kerk

en het geloof. Er werden schenkingen gedaan aan de kerk van Gemert, of aan de pastoor, of aan een altaar in de kerk, aan de kapel van Handel of aan de vier 'biddenorden,' aan het convent van Binderen of Soeterbeeck, aan degenen die de mis zongen en noem maar op. Natuurlijk, u en ik weten, en de laat-middeleeuwse Gemertenaar wist dat een plaatsje in de hemel niet te koop is, maar toch, zo'n schenking kon toch geen kwaad, nietwaar? Baat het niet dan schaadt het ook niet?

Thomas zoon van Jan Henrick Cremers heeft verkocht aan heer en meester Johan Santfort, pastoor van Gemert, tot onderhoud van het Lof van het Allerheiligste Sacrament, een losrente van vijf gulden.

Joachim Aerts, wonende aan de Verreheij, heeft verkocht aan de dekenen van het Onze Lieve Vrouwe-altaar, om jaarlijks de mis te laten doen op Onze Lieve Vrouwe Hemelvaartavond, een rente van 2 gulden en tien stuivers.

Kwestie en verschil was er gerezen tussen de erfgenamen van wijlen Dirck Dircxs, gewezen kok te Postel. Voor schout, schepenen en secretaris van Gemert wordt nu vastgesteld dat Jan Geraerts, als vader van zijn overleden kind, erfgerechtigd is. Wie daartegen protesteert kan rekenen op een peene van 50 gulden, te betalen aan zowel de kerk van Gemert als de kapel van Mortel.

Bij de inhoud van testament zij eenigelijk kennelijk dat voor ons, schepenen van Gemert, verschenen zijn Dierck Thomas Cremers en Peeren Laureijns Cocx dochter, zijn vrouw, beiden gezond van lichaam en hun zinnen meester. Zij hebben hun testament opgesteld. Zij bevelen hun ziel aan bij Godt Almachtig en bij Marie, Zijn Lieve Moeder. Zij willen begraven worden naar hun staat en in gewijde aarde.

Testament, gemaect bij Tobias van Eijnatten ende Levina van Gerwen, sijne huisvrouw. Beiden zijn hun verstand wel machtig en Tobias gebruikt de macht hem gegeven door hunne doorluchtigheden Albert en Isabella Clara Eugenia, infante van Spanje, als hertogen van Brabant, met hun hoogheidszegel in groene was.

De kerkmeesters van Gemert mogen een jaargeld van 4 gulden tegemoet zien, in ruil voor een zielemis met vigilie op hun sterfdagen. De priester die dan de mis zingt krijgt daarvoor 5 stuivers, de drie andere 2 stuivers, de koster 1 stuiver en de vier choralien 1 stuiver. De kerk krijgt voor het licht te doen 2 stuivers. Ook op St. Annadag willen Tobias en Levina een zingende mis, en wel tijdens de vroegmis, met diaken en subdiaken en orgelspel. Op St. Jochimsdag willen zij ook een mis, en op St. Josephsdag eveneens. Op de 25e mei willen de testateuren een mis met het jaergetijt van heer Wijnant van Eijnatten zaliger gedachte.

Oudedagsvoorziening

Nam het hiernamaals en de zorg voor de zieleheil een grote plaats in het gedachtegoed der mensen in, ook de zorg over de laatste fase vóór die overstap hield de mensen maar al te vaak bezig. Wat dat betreft is er niets nieuws onder de zon.

Op heden, de 28e mei 1619 compareerde voor de schepenen Jan Lamberts. Hij verklaart dat hij van de eerwaardige heer commandeur van Gemert in pachting heeft genomen de hoeve op Handelt, maar dat hij de huur nu overgeeft aan zijn zoon Laureijns, omdat hij zelf vanwege zijn ouderdom en impotentie de hoeve niet meer kan cultiveren.

Jenneke Jacob Custers dochter heeft bekend dat zij heeft gegeven aan haar neef Willem Jan Thijs de somma van 75 gulden, haar coetsbedde en haar kleren en haar kist, na haar dood te aanvaarden. Willem zal in ruil daarvoor Jenneke in zijn huis laten wonen en zij zal vuur, licht, wassing en vringinge en pottagie mogen hebben.

21 februari 1622

Jan Jan Meeussen gelooft te betalen aan zijn zuster Merike de somma van 50 gulden op die Lichtmisse wanneer Merike met Kerst tevoren heeft opgezegd en tot die tijd 3 gulden rente, goede woninge in zijn huis, vrij om te gaan en te staan, olie voor licht en hout voor vuur. In de hof mag zij halen moes, coolen, beet of anderszins, en ook melk.

Over dat laatste heeft Jan nog eens achter z'n oren gekrabd en vandaar het

toegevoegde kriebeltje in de marge: *als Jan melk heeft.*

Als je oud bent moet je extra veel fruit eten. Toon d'n Thijs wist dat:

*Anthonis Thijssen verkoopt zijn huis aan de Heuvel maar reserveert de uijtcamer en de opkamer en de hof aan die kamer met het appelboomke, en vijf roijen hofland aan de dries (met een keersboomken), en de oogst van de notenboom, en de halve oogst van de perenboom, en het recht om in de bakoven te bakken en water te putten uit de waterput.
19 februari 1633*

Hoe bekend klinkt u het volgende in de oren? De vier kinderen van Peeter Engelberts verdelen in 1623 de nalatenschap van hun vader en vermelden als voorwaarden in de erfdelingsakte:

De huizen met Pinksteren te aanvaarden, de varkens worden dan geruimd.

Tot slot

Op 22 april 1621 liet Henrick Goert Lenerts, die op Milschot woonde, onder zijn testament zetten:

Wie niet tevreden is, zal men met een alde groote uuijt mogen goijen.

En daar sluit ik me van harte bij aan!

VERANTWOORDING

Voor dit artikel is geput uit het Gemerts schepenprotocol R113 tot en met R117.